

בין "מכאן ומכאן" לבין "תמול שלשום"

ד. מלץ

יוצרים בנו הרגשה של מגע חם עם דם-התמצית של לב פצוע, שותת.

"תמול שלשום" של עגנון. בוודאי ובוודאי שגם ביצירה זאת יש מן הכאב ודם-הנפש של יוצריה, אלא שהם טמונים בין השורות, נתונים בכ"ל לים אפיים מושלמים, כאילו אובייקטיביים, עטורי פים מעטה רך, משיי של הומור. וגם כאשר מבצבצת הסאטירה, היא מעומעמת, מרוככת. כמעט מפוייסת.

בראיית החיים המתוארים יש נקודות משותפות לשני היוצרים. בתיאור ההווה במושבה, ש-חברינו מחפשים אפשרות להיאחז בה על-ידי עבודה בפרדס, בכרם ובשדה, אלא שבעליהם מתנכרים להם, מבכרים את הערבים על פניהם, יש גם לעגנון פרקים מרים וקשים, כגון אלה המציירים את הפועלים המחוזרים על פתחיהם של בעלי הפרדסים ונתקלים בלעגם המזולזל או בזעמם, והם יוצאים מלפניהם עלובים ומושפלים. או אותו פרק מצויין "בשוק הפועלים", שיש בו גם מן הסאטירה העוקצת כלפי ויקטור השמן, הבא על סוסתו הפיקחית לקחת פועלים לעבור דתו, והיא, הסוסה, בעצה אחת עם בעליה לקחת מן הערבים ולהשאיר את "היתפנים" — חברינו ב-עלבונם ובעליבותם. אלא שגם פרקים אלה מרו-ככים ומפוייסיים, הן על ידי חברותם ואחוותם של חברינו, שמכניסים את יצחק קומר, גיבור הספר, החדש עימם, בצל קורתם ומשפיעים עליו מטובם וחמימותם האנושית, והן על ידי תיאור המושבה המתנכרת עצמה, שכפר עברי היא בכל זאת, שחיים בה יהודים בין אילנות וצמחי שדה:

"יצאו להם שלושת החברים ונכנסו למושבה. הבי-תים חבויים בין אילני סרק ואילני מאכל, ובין האילנות נבעו צינורות מים והשקו את המטעים. תבואות הקיץ נתנו ריח וריח חרולים תרוכים עם ריח זבל קלוי היה מפעפע והולך מן הכפרים הערביים שהמושבה שרוייה ביניהם. פעמים נשמע קול יללת תנים ופעמים נשמע קול בהמה מן הר-

דרך החיים מפותלת היא, שאדם יוצא אליה ואינו יודע לאן תוליקהו, לאן יגיע ומה ישיג. אף יש ששנים היוצאים לאותה דרך, מתכוונים לאו-תו מחוץ-חפץ, צועדים באותו מסלול, מוצאים בסופו של אותו מסלול, כל אחד מהם, מנת גורל שונה מן הקצה אל הקצה — אור ואופל, חיים ומוות — ואין אתה יודע למה ומדוע. למה זה, שעמד לפני שער גן-עדן ומן הפתח בקע לו ה-אור הזרוע, והנה נגעל השער, ואופל מסביב, והוא גבלע בתוך האופל, וזה, שכל ימיו גישש דרכו באפלה, והנה יום אחד נבקע לו סדק בחו-מה האטומה והאור נזרע לפניו. והיצירה השרה את חיי האדם, החותרת למעמקיהם, להגיה סודם וטעמם, למצוא יד מנחה מסלולם — האין מפור-תלת אף היא? האין אף היא סודית וסתומה? הידע היוצר לאן יוליד יצירו, לאן יגיע, מה ימ-צא בסוף דרכו ומה ישיג?

"מכאן ומכאן" ו"תמול שלשום" — שתי יצי-רות שנוצרו על רקע אותו זמן ואותו מקום, ימי העלייה השניה בארץ ישראל, מה שונות הן בסג-נון, באפיון, בראייתן, בנקודת מוצאן, ובעיקר באותה נקודה מהותית, סופית, אשר אליה מביא היוצר את גיבור יצירתו. כלום מנוגדת היא ב-תכלית לנקודת המוצא, או הגיון עליון הוא ה-מוליך אליה? ואתה הקורא עומד נבהל ומשתו-מם לפני סוד היצירה, תוהה על עולמה וטעמה.

"מכאן ומכאן" של ברנר. יצירה שאתה חשן בה, בכל שורה שלה, את נשימתו הלוהטת, הכו-אבת, של יוצרה. אתה חש בכל מלה שבה את הלבטים והמאבקים של גיבורה אובד-עצות, וה-נה הם הלבטים והמאבקים של ברנר היוצר. ברנר משתף אותנו, הקוראים, בלבטים אלה, על ידי שמשתף עצמו בלבטי גיבורו בסיגנונו, באופן כתיבתו הרוחת, הקטעית לכאורה, בפרקים בע-לי האופי היומני, המדבר בעדו, השזורים בפר-קים התיאוריים, הסיפוריים המצויינים. כל אלה

23/2 (2/1972)

פת.
גבר
נשמ
ומצמ
ב"מכ
תיאור נ
ריכוך ו
מוש
ול, י
מן ז
וקצין
ללכו
יהדל
דלי
כך — י
בה האה
שלשום
המו
רק
זרים
להח
טים
תנו
אלא
של ז
לא י
כך ה
תה פינ
שעגנון
עינינו,
מנו בא
מיפו, ש
דה בשז
בעמלם
האדמה
ומקום
הו מגד
נשים ו
עמד בו
מהרהר
מושב

"בזכר סיפור מאותם הסיפורים שמספרים על זקנו ר' יודל חסיד, שפעם אחת בדרך נסיעתו לשם הכנסת כלה, נתגלגל לכפר אחד ועשה שבת אחת אצל אחד מל"ו צדיקים שעליהם העולם עומד. התחיל יצחק מהרהר באותם הדברים שמספרים עליו על אותו נסתר. אותו נסתר חופר היה טיט בשביל בנות ישראל לטיח בו את קרקע בתיהן לכבוד שבת, ובשבת לא היה מדבר אלא בלשון הקודש ולא היה קורא לדירתו בית, שדירתו של אדם בעולם השקר אינו בית. וכשנתן יצחק אותם הדברים על לבו חייד ואמר, ואני יצחק נכדו של ר' יודל חסיד עשיתי ביום חול לא עם נסתר אחד אלא עם סיעה של נסתרים שעליהם העולם עומד, שאפילו בימות החול הם מדברים בלשון הקודש, וחופרים להם בורות לזבל, כדי לטייב את אדמת ארץ-ישראל. ולעניין בתיהם, בתים שנבנים בידי יושביהם ודאי ראויים לקרותם בתים".

הנה כי כן — ב"מכאן ומכאן" של ברנר אותו כפר-מושב שליד המושבה פרבר של פועלים הוא וכך יראהו ברנר :

"עולם של 'היסטוריות' — מעשיות בחמש אצבעות, שהביאו יחד עם אידיאלים תריסר איי דיאלים של כיבוש-עבודה וחיים בחיק הטבע ונצח חונות-כוח-האדם ויסודות חדשים של ציבור ועבדו בששה גרושים ליום, ולנו בפרתים ונלחמו נגד הבויקוט, ועשו אסיפות, וקדחו, ומאסו בעבור דה, וחלו הילדים, ופגו לעזרה — לא תמיכה, אלא הלוואה, והקציעו מקום לירקות, וירקות עוד אינם, והאידיאליות נתמזומה, ואמריקה מושכת, ועדיין הדבר תלוי ועומד ..."

וכך יראה ברנר את אנשי הפרבר :

"הכל עשה רושם אוריו. יושב-המקום היהודי היה איש לא רע, איש שאולי קשה למצוא דוגמתו בשום אומה ולשון לחופש-המחשבה ולרוחב-הלב, אבל יחד עם זה תועה כצל, קצוץ-כנף וקל כנוצה. נוסף לזה עשה תמיד יושב-המקום הזה רושם כאילו רימותו ופגיו היו תמיד של אותו הנוסע המקיץ פתאום בעגלת הקיטור במחלקה השלישית, והנה קור ורפש ורוח ואבק וגם כיסו עם הפרוטות האחרונות נגבב ... פיהוק ותלאות הדרך!"

שוני-ראיה זה מלווה את גיבורי שתי היצירות כמעט לכל אורך דרכם. מכאן החתירה המפוכ-חת, הביקורתית, החושפת באכזריות, המרה כל-

פת. פעמים גבר קולה של חיית הארץ ופעמים גבר קולה של בהמת היישוב ובין הקולות הללו נשמע קול מימי הצינורות שמשקים את האדמה ומצמיחים את האילנות".

ב"מכאן ומכאן" שם ברנר בפיו של אובד-עצות תיאור מושבה והנה היא, ללא כחל ושרק, ללא ריכוך ופיוס :

"מושבה זו עושה כולה רושם של קבצן שמו ומנו-ול, שהושיבוהו אצל שולחן של נגיד והוא שואב מן הקערה בידיו המגואלות ... פקידי המושבה וקציניה — חזירים מפוטמים, שאין כוח ברגליהם ללכת, משומן, לעשות אף צעד אחד ; אבל כש-יחדלו לפטמם, הרי אינם מוכשרים אף לשכב כך, דלי תנועה, חיים ..."

כך — "המושבה הצרפתית" — אך, הנה המוש-בה האחרת, ההיא, שעגנון מתאר אותה ב"תמול שלשום" :

"המושבה — עיירה יהודית ליטאית — משמרת, ורק "פריץ" אין לה. עיקר עבודת החיים עושים זרים וזרים, ובמין אופן כאילו אחרת אי אפשר להיות. יש גם מספר פועלים עברים אידיאליסטים — אבל כולנו, שזה לא כבר החרימו או-תנו וראו בנו אויבים בנפש, איננו יכולים לשמש אלא לראיה, כי עבודה איתנית, פשוטה, טבעית, של אנשים חיים לא נלמד כבר. ציצים מלאכותיים לא יעשו פירות. קץ ! נחנקו החיים ..."

כך המושבה וכך חברינו הפועלים. ואפילו או-תנה פינת יקרת, פרבר הפועלים שליד המושבה, שעגנון רואה אותה מושב עובדים שיקר הוא ב-עינינו, "כמין עדות חיה ונאמנה לאפשרות קיו-מנו בארץ", ויצחק קומר, שנודמן לשם בטיולו מיפו, שעבד בה בצבעות, משנתיאש למצוא עבו-דה בשדות המושבה, וחייה את נפשו בהתבוננו בעמלם של חברינו ונשותיהם שלא נטשו את האדמה אלא נדבקו בה בעמל, בצער ויסורים, ומקום שומם שהיה מעלה קוצים וברקנים עשו-הו מגדל אילנות וירקות, עופות ובהמות, אנשים נשים ותינוקות. ואת עצמו ראה מקופת, שלא עמד בניסיון וברח לעיר — יצחק קומר משהיה מהרהר בכל הדברים שראה ושמע באותו כפר-מושב

תמצית

אי שגם

ל יוצ-

ים בכ-

ג, עטו-

כאשר

ורוככת.

משות-

בה, ש-

על-ידי

בעליהם

פניהם,

ון אלה

פתחיהם

זלול או

ומושפ-

ז", שיש

ר השמן,

ז לעבו-

ה לקחת

ברינו ב-

לה מרו-

ואחוזתם

ר, גיבור

עים עליו

די תיאור

היא בכל

וחי שדה :

שבה. הב-

ואכל, ובין

ז המטעים.

זרכים עם

ון הכפרים

ימים נשמע

מה מן הר-

ענה של אובד-עצות לברנר, ומכאן תום של אמר-נה, לימוד זכות וראיית גדולות ונפלאות של יצחק קומר לעגנון.

שני הגיבורים ביאושם עולים מהשפלה, מיפן, לירושלים. אובד-עצות בהתיאשו מחלומו שחלם בעלותו לארץ-ישראל, ללכת לעבוד בשדה, בחיק הטבע, בהיווכחו שלא הוא האיש לכך, והוא עולה לירושלימה לחפש לו משרה. ויצחק קומר בהת-יאשו מסוגיה צוירינג, שהתחילה להתנכר לו עד שהרחיקתה לגמרי. ברנר אינו מרבה ביצירתו זאת בתיאורים של ירושלים ואנשיה. מסתפק בשיחה בטלה של אחדים מבאי בית המקרא המחכים בשעה של צהרי שבת על פתחו של הבית הבעול. לסיכומה של אותה שיחה נאמרו דברים מפני ברנר על ירושלים ועל עם ירושלים, שדומה לא שמענו כמותם למרירות, לאכזריות ארסית ולאימה חשכה. דברים "מתבעבעים, קודחים ו"שופעים דם".

גם עגנון מפגיש את יצחק קומר עם ירושלים הצבועה, הקגאית, עם ירושלים של החלוקה, של בעל המלון תפילנסקי הצבוע, של ר' פייש המח-רים והמגדה ושל ר' גרוגס יקום פורקן הדרשן המשקר והצווח ככרוכיא ולבו ריק — גלריה רחבה של יהודים "יפים" שתוכם רשע ושגאת הבריות, שקר ומרמה, צביעות והתחסדות, אך יותר מכך מראה לו את ירושלים האחרת, העילאית, שיש בה משום קדושה יתרה ויופי מרהיב, ירושלים שיש בה גדולות ונפלאות, ירושלים של יהודים גדולים בעלי גשמה יתרה, של ר' אלטר שו"ב שהיה המוהל של יצחק ויצחק היה אוהב אותו מפני שהכניסו בברית, ר' אלטר שהיה אדם גדול וביטו קטן, אלא שחכם היה והיה מקטין עצמו ונמצא ביתו גדול — מזה, ושל הצייר בלוי-קוף המצייר מה שמראים לו מן השמים — מזה. ירושלים של יהודים שהביאו מידת ההשתוות לנפשו של יצחק קומר. כאמור, קו מקביל זה של שוני הראיה בולט בכל דרכם של שני האישים העיקריים בשתי היצירות. ומשום כך כה מפתיעות ומדהימות תהפוכות גורלם עם סוף דרכם, עם התקרבתם למחוז הפצם. שזה, אובד-עצות של

ברנר, שהיה מהלך כל ימיו בגיא-צלמות וחומה אפלה נטויה לפניו, בעשה לו נס וקרן אורה הבקיעה וחדרה בסדק שנתהווה בכותל הברזל אשר לפניו, "בוודאי איזה שליח מעולמות אחרים", עד שלבסוף זכה וראה במראה, מראה פשוט וטבעי ומצוי של היטהרות השמים אחרי ימי גשם וסגריה, וחש בו התחדשות היקום והתחיות ההווייה, ופותח לנו פתח לתקווה הטובה ולטעם החיים. ואילו יצחק קומר של עגנון שהביאו היוצר על פתחו של גן העדן, שלבו שב בירושלים אל יראת השם ומצא נחת בין זקני עירו, ששפר עליו חלקו וזכה באור היוצא מעיני הזהב של שפרה אשתו הצעירה השופעת חן וחסד וכל טוב העולם — לבסוף נבלע בתוך תהום אפלה ומת מיתה משונה. ואנו עומדים, יחד עם המשורר וחבריו הטובים, מרעידים ומשתוממים ואימה חשכה נופלת עלינו ועל גפשונו. ואף כי אחרי שהביאו את יצחק לקבורה התחילו גשמי ברכה יורדים, אין אנו אומרים הלל עם המשורר ל"צור ישועתנו גדול העצה ורב העלייה" בקול תודה וזמרה — כי הרי יצחק מת ולא זכה, ומותו חסר טעם הוא ואין לו כפרה. אובד-עצות של ברנר בוודאי היה קורא על כגון דא — אני על פסימיות לא אוותר. לא. לא. לא. אני מקלל את ההווייה. אני מקלל את קללתי... ועל פסימיות לא אוותר. לא אוותר (כשם שקרא על מותו של הרצל הקטן). ברם, הרהוריו "השקטים" של עגנון על אותה מיתה משונה של יצחק גיבורו, הרהוריו היראת-שמימיים, חותרים לא פחות תחת מוסדי עולם.

עגנון כשהוא מתבונן במאורעותיו של יצחק והוא עומד מרעיד ומשתומם על סופו, הוא נטרד בהרהוריו גם על ידי כך שסופו אינו מותנה בתחילתו, שלפי טיבו ולפי הכשרתו צריך היה דרך חייו של יצחק להסתיים סיום אחר ממה שנסתיים. ואמנם כאן, מנקודה זאת, נקודת ההתחלה של שני הגיבורים העיקריים בשתי היצירות, בולט ביותר שוני מהותם של שניהם, שוני ראיי-תם וגישתם אל מאורעות החיים שאירעו להם בדרכם, וחריפה ביותר התדהמה על סוף דרכם שאינה מותנה בתחילתו.

אובד-נ
ארץ-ישר
פיו ורוא
בכלל —
וחושפות
הוא — א
חיים ובו
אוסטי
הזה והי
החלטה
של "הג
חי בחי
לותה,
מה גדו
אל למ
דת הע
מה
למעלו
מקור
צב וי
זה קו
מהות
אמור
תעה
האופ
יצ
ראל
של
ואפי
גים
בבי
יין
רוא
רגי
הצ
עב
שו
לא
הי
הי

וכן בכל דרכו בארץ נשמרה בו תמימותו וזכה גם לחסד ולקדושה, שהגיע, כאמור, לפתחו של גן-עדן. אמנם באו עליו כוחות מבלבלים ומוציאים אותו מעולמו התמים, אם כוחות חיצוניים ואם כוחות פנים, שמתוכו באו להטרידו. קודם ביפו בפגישתו עם סוניה צוויירינג — פגישה ראשונה שלו עם נערה, שיצחק קומר כשם שהיה נכדו של ר' יודל חסיד, ששמר תמימותו עם אלוהיו, כן היה בנה של אמו, ובזכות זכר אמו צנוע היה ולא חיזר אחרי נערות. וכשנשק לסוניה צוויירינג, שחשבה שייכת לחברו רבינוביץ, לא סלח לעצמו חטא זה שחטא להם ימים רבים אחרי שדחתה אותו סוניה והוא עלה לירושלים. ואותה בשיקה עמדה בינו לבין שפרה המיועדת לו, עד שירד ל-יפו לברר הדברים וללבנם, ונוכח שסוניה צוח-קת לו ולתמימותו, ורבינוביץ נשא בחוץ-לארץ אשה עשירה ולבו טוב עליו ואין לו נגדו ולא כלום...

אולם עיקר תמימותו של יצחק קומר ונפשו היונקת מסטרא דקדושה מראה לנו עגנון בירו-שלים, בברחו אליה מפני סוניה צוויירינג. בירושלים מצא יצחק מידת ההשתוות ובעבדו כצבע בין הצבעים הצטרף אליהם לתפילת המנ-חה ולזימון. ביותר זכה יצחק לחוש בתפארתה של ירושלים עם כניסת השבת. בתפילה ליד הכותל לבו מתפעל והוא מתחטא כנער שלא חטא וזכה לחוש באור של חסד זורח עליו. בירושלים באו עליו על יצחק קומר שתי אהבות, אהבת השם ואהבת אמו. ביום פטירתה הלך לבית המדרש לומר קדיש וקרא פרק משניות לזכר נשמתה — ואף הלך לבקר זקני עירו שישבו מפנים לחומה. בא לר' אלטר המוהל שלו, שנעשה כאן עני מרוד, המברך על כל דבר קטן שנתן לו הקב"ה ואינו מתרעם על שנקלח ממנו. מר' אלטר הלך לכותל המערבי ושם התמוג עם המתפללים והלומדים "ונעשה קרוב לאלוקינו בשמים".

בירושלים מצא יצחק את שפרה. כשנודמן לבית הזקנים, אביהם ואמם של הוריה, אשר בשעה שפגשם באניה ריחקוהו ובירושלים קיר-

אובד-עצות של ברנר כשהוא יוצא לדרכו, ל-ארץ-ישראל, כבר טעון. הוא מטען כבד על כת-פיו ורואה את החיים — שלו בפרט ושל העם בכלל — בעינים מפוכחות, ביקורתיות, חותרות וחושפות באכזריות מטילה אימה. בחייו האישיים הוא — אדם צעיר — מתדיין ומתלבט בטעם ה-חיים ובפשרם. כבר יודע הוא טעם המאבק הפ-אוסטי עם אלוהים ושטן. מתוך עמקי המאבק הזה והידיעה, כי "אין מעגל רחב" הוא מגיע ל-החלטה לעלות לארץ-ישראל, למצוא בה הטעם של "המעגל הצר" בעבודה בשדה, בחיק אם כל חי. בחיי העם גלויה לפניו כל אימת הגלות בד-לותה, בניוונה, בחוסר התקווה שבה. ומתוך אי-מה גדולה ומטרפת-הדעת הוא בורח לארץ-ישר-אל למצוא מפלט אחרון, ושוב — בעבודה, בעבו-דת השדה, שבה ורק בה תקוותו היחידה.

מה מצא אובד-עצות בארץ תקוותו? ראינו למעלה והדברים ידועים: לא עבודה ולא שדה. מקור אכזב — בפרט ובכלל. טראגי-קומדיה וע-צב ויגון בכל פינה. ובכן — לכאורה הכל לפי אי-זה קו הגיוני. המשיך הדרך מותנה בתחילתו, לפי מהותם הנפשית של היוצר ויצירו. אלא שכאן, כ-אמור — לקראת הסוף, מחכה לנו ההפתעה, הפ-תעה לזכות ולאור, שניצחו וגברו על כוחות האופל.

יצחק קומר של עגנון בצאתו לדרכו, לארץ-יש-ראל, שונה היה בתכלית במהות נפשו מגיבורו של ברנר. בחור תמים היה, תמים עם ציוניותו, ואפילו שראת בדרכו לארץ-ישראל את המנהי-גים הציונים בלמברג, שבעים, שמנים, משחקים בביליארד, שעגנון עושה בהם קאריקטורה לענ-יין ציונות וציונים. הוא, יצחק קומר, בתמימותו רואה לעצמו זכות גדולה להסתופף בצלם ומת-רגש בנפשו שמבטיחים לו לבקר בפלשתינה ול-הצטלם אתו בלכתו אחר המחרשה. ותמים היה עם אלוהיו, נכדו של ר' יודל חסיד. אף על פי שחסר היה שלימותו של זקנו וחסידותו, וכשבא לארץ נסתגל לאקלים הארץ ולנוהגי חברינג, לא הלך לבית הכנסת ולא שמר מצוות, מכל מקום חי בו געועים על בית אבא, על שבת ויום-טוב.

וחומה
ן אורה
הברזל
ת אח-
ז פשוט
זי גשם
ת הה-
זעם ה-
או היר-
רושלים
ששפר
הב של
כל טוב
ה ומת
זמשורר
הת חש-
שהבי-
ה יור-
ל"צור
ת תודה
זו חסר
ז ברנר
סימיות
הווייה.
אוותר.
ה הק-
ל אותה
זיראת-
ולם.
יצחק
ז נטרד
ונה ב-
יה דרך
שנס-
התחלה
צירות,
ראיי-
ו להם
דרכם

בוהו, והיא הגישה לו מים ומרקחת, ריתת בו לבו והיה דומה באותה שעה לאדם הראשון בגן-עדן שהקב"ה העמיד לפניו את חוה. שלשפרה עיני זהב, חוט של זהב יוצא-מהן וקושר את יצחק. נתמזגה לו ליצחק באותם ימים קירבתו לשפרה עם קירבתו לאלוהים, תמימות לבו של יצחק עם תמימות נפשה של שפרה, היו אותם ימים מיטב ימיו של יצחק, שהיה דומה עליו כי כל העולם מיושב לפניו. ותיאורי הפגישות המעטות, הצנועות והנפלאות של יצחק ושפרה, ממייטב פרקי השירה של עגנון הם. אלא שגם כאן, כאמור, לקראת הסוף, מחכה לנו ההפתעה, הפתעה לטירוף ולשחור המוות, שניצחו וגברו על כוחות החסד והקדושה.

אמנם ההפתעה הבאה עלינו בסוף היצירות אינה הפתעה גמורה. שכן בשתי היצירות נרמז לנו בתחנות בינים על קיום הכוחות שיהיו המנצחים בתחנה הסופית. בדרכו של אובד-עצות הרווייה צער ומרורות, לבטי חיים ומוות, נרמז קיומם של כוחות זכות וחיוב לא מעטים, שאל כל אחד מהם נפתח לבנו בחיל ורעדה ובציפיה של תקווה. הנה חרדת רעים נלבבת בשיחה עם דוד דיאספורין, חברו "הגוי" האהוד וחביב עליו; הנה התיחדותם של שני הרעים על הגרון עם "סוד הרגע, הטוב, טוב מאוד", עם "שמי הלילה והילדה אשר אמרה שלום" שלא ידעו כלל מכל האימה אשר תגיה, מן ההכרח תגיה. הנה ההרגשה שלו, של אובד-עצות, דווקא בתלווייה של המורה הנרצח, שמכאן אין לזוז, שאין לנדוד עוד. הנה מעשה השוכבות הנחמד של עמרמיקה, נכדו של אריה לפידות, לנחת רוחה של הינדה זקנתו העצובה, העמלה קשות והתוהה על הנעשה, ושל אריה לפידות זקנו הצוחק לו "בכל פניו המקור-מטים, היקרים..." הנה בניין בית-הספר העברי הנחמד אשר לפני חלונן, שבחצרו נאספו, סוא-נים, מתאבקים ומתגוששים ילדי ארץ-ישראל וילדותיה הנחמדים והנעימים — דור חדש, דור חדש — ומתמלאות עיניו של אובד-עצות דמעות. והנה הפגישות עם אריה לפידות הזקן המופלא והלבטים אתו ועם החיוב שבו, הפולמוס שביני-

הם בעל פה ובמכתב "ההשגות" של אריה לפי-דות, שכאשר קראהו אובד-עצות גמלאו שוב עיניו דמעות, נשק את פיסת הנייר הדוממת, שב-סופו של מכתב התשובה שלו נענה לו אובד-עצות — כלום אינני יודע שעוד לא אלמן אני מיתידים אמיצים, מבני ישראל יקרים, שעושים את אשר הטילו על עצמם? עד לאותו שיא מפתיע, גדול הזכות והאור, שברנר מתרומם אליו ומרים אותנו אתו, להרחיב לבנו ולרווח נפשנו מן המיצר והמצוקה, עד לאותה עמידת הסוד והקדושה של הזקן לפידות ונכדו עמרם על משמרתם, על משמרת החיים עמדו בתוך ההווייה שהיתה הוויית קוצים. "כל החשבון עוד לא נגמר".

ומה כוחות הטירוף והמוות שנרמזים לנו בדרך התום והחסד של יצחק קומר? הרמזים נמצאים לנו כבר בראשית דרכו, אלא שהם קלים. כגון שיצחק הסתגל לנוהגי חבריו הפועלים ולא הלך לבית הכנסת ולא שמר מצוות — וכגון נשיקתו שנשק לסוניה צוירינג, שימים רבים חשבה לעצמו לחטא כלפיה וכלפי חברו רבינוביץ, שחש-בה שייכת לו, וכגון מחשבות הצער והאשמה שחשב על בית אבא בחוץ לארץ, שהוא שוכח את עניו והפרוטות שחסכן מעבודתו לשלחן לשם הוא מוציא על סעודותיו עם סוניה. — עיקר בלבול דעתו של יצחק ומחשבות התוהו והטירוף שלו נתן לנו עגנון ביצור הסמלי והבעייתי — כלב-החוצות בלק, שלדעתנו אין הוא אלא ביטוי לצד האחר של יצחק, צד התהיות והעירעור, צד היסורים והסבל והחתיירה לגילוי טעמים האמיתיים, חתיירה שאין לה תכלית, שסופה מביאה טירוף ומיתה משונה. אין הכלב בלק דמות חיצונית לגבי יצחק קומר. הוא חלק ממהות הפנימית, ביטוי לכוחות הורסים וחותרים הפורצים מפני-מיותו. די לעיין בפגישה הראשונה הגורלית, המכרעת, ביניהם כדי להיווכח בכך. קשרי גורל נתהוו ביניהם. משנודמן לו ליצחק יום אחד בשעת מלאכתו מלאכת הצבעות, כלב-חוצות,

"מאותם הכלבים שהיו משוטטים בירושלים עד שלא נכנסו האנגלים לארץ. נטל יצחק מכחול

אחד
בו
הוצי
נפש
מר
הכ
יצ
ד.נ
עצו
יוד
או
לא
או
כמ
מש
הל
יז
מז
כז
או
לנ
לז
כ
מ
ה
ה
כ
מו
והכז
בריו
כבר
ברג
יללו
שעו
ואיו
והזו
שה
שמ
שב
מח
בה
טע
ודז
ונג

מכחולו של אותו צבע, היפנה ראשו לאחוריו ונשא עיניו אל גבו כדי להגיע לחקר האמיתי של סבלו ולסוד מיהותו, ולא עלתה בידו. ריתת עליו בשרו ריתות של פחד ויצא ממנו קול חדש — קול נקי-מה — — — בעשה תקיף ומחוצף, תקע פיו בחלל העולם לנשוך כל העולם. אלא שמיד נשתנה ונפל עליו פחד עצמו, חל בו שינוי של טירוף — "גדול צערו של בלק".

ואילו יצחק — הכלב נעשה לו מכשול ופגע רע והטרידו לבלבל דעתו בשעותיו היפות ביותר. כבר בראשית דרכו ביפו נתקעו בו עיניו הזועמות של הכלב שהיה מרוקם על השמיכה הצבעונית שכיסתה מיטתה של סוגיה צוויירינג ומקל בפיו. בביקורו האחרון של יצחק בחדרה, משקיבלה את פניו באדישות של דחייה וריחוק, נתעסקה בתי-קון השמיכה, ובתוך כך זע הכלב וזע המקל אשר בפיו ועיניו הזועמות נתקעו וחזרו ונתקעו ביצחק. אך עיקר הרפתקאותיו של יצחק קשור בכלב בלק בירושלים, שכתב יצחק על גבו במכחולו כלב משוגע והכלב הטיל אימתו על עדת היראים במאה שערים.

עצם הזכייה הגדולה שזכה יצחק בשפרה שעיניו זהב לה נעשתה אפשרית בעטיו של הכלב, שנקרה על דרכו של ר' פייש, אביה של שפרה, שהלך כלילה להדביק כתבי חרמות ונידויים בר-חובה של מאה שערים. פתח עליו הכלב בלק המגורש והמגודה בקול נביחה מאיים, נבהל ר' פייש ונפל, ניטל ממנו כוח הדיבור וההליכה, ושכב על משכבו חולה וחסר-כוח. עקב זאת ניתנה דריסת רגל ליצחק בביתו וזכה בשפרה בתו. אולם, מכאן ואילך, הפגישות המתוקות והרותות ביותר של יצחק ושפרה הופרעו והוכנס בהן בילבול על ידי נביחתו המאיימת של הכלב בלק.

כגון אותה פגישת אהבה מופלאה, טהורה ות-מימה של נער ונערה יהודיים כשרים וחרדים, כשהיה יצחק מתלך בחוץ, אחר תפילת מנחה ומעריב בבית המדרש "תחת שמים חשוכי אור", באה נערה וכדה בידה. באה שפרה ליקח חלב מרועה העזים בשביל אביה, מתוך החשכה הגר-

אחד ממכחוליו, ולא היה יודע אם מבקש לאיים בו על הכלב או אם מבקש לקנח אותו בעורו. הוציא הכלב את לשונו ותלה בו עיניו — — — נפשטה זרועו של יצחק וידו התחילה מרתתת. פשט את מכחולו כלפי הכלב, ואף הכלב פשט עצמו לפני יצחק. (ההדגשה כאן ולהלן מאת המעתיק — ד.מ.) — — — חזר וטבל את המכחול והרכין עצמו לפני הכלב וכתב עליו כמה אותיות. אין אנו יודעים אם מלכתחילה נתכוון לכתוב מה שכתב או לסוף נדמה לו שבמחשבה תחילה כתב... ובכן לא עמד זה עד שהיה כתוב על זה בכתיבה תמה אותיות כלב. — — — כישכש הכלב בונבו נבח כמין נביחה של תחנונים. חייך יצחק ואמר לו: משוגע אתה? — — — הגביה הכלב את חוטמו הלח ונבח בלחישה נביחה של חנופה, התחילה ידו של יצחק מדגדגת, כאומן שידו מדגדגת סמוך לעשייתו, שיפשה אותה בבגדו, כדי ליפטר מן הדיגדוג, וזו מדגדגת והולכת, טבל את המכחול ופשט את ידו, פשט עצמו הכלב לפניו והביט במכחולו כמתוך הסקרנות, ובאמת לא סקרנות היתה כאן, אלא חימוד היה כאן. הגביה עצמו משהו, וחזר והגביה עצמו משהו, עד שלא היה בינו ובין המכחול אלא מקצת מועט. התחיל המכחול מטפף, לא נסתפג המכחול עד שהיה כתוב על עורו של הכלב כלב משוגע."

מכאן ואילך ברית דמים כרותה בין יצחק והכלב, ברית דמים למכשול וליסורים לשניהם, ברית שתביא עליו, על יצחק, מוות של טירוף. כבר בסיום פגישתם הראשונה בעט יצחק בכלב ברגלו ויצא ממנו דם, ונבח עליו נביחה של יללה. הכלב בלק נעשה רדוף ונע ונד. אנשי מאה שערים רגמוהו באבנים וגירשוהו מתוך פחד ואימה שהטיל עליהם, נתגלגל למקומות של גויים והזין את עצמו בטרפה ונמשך למאה שערים שהיא מקום-חיותו (בדומה ליצחק בשעתו שלא שמר מצוות והיו בו געגועים על בית אבא ועל שבת ויום טוב), שב והתגנב למאה שערים בחשאי מחשש שתיהפך למקום מותו. בדרך נקלע לחור-בה, מקום שדים ולילית, והיה שוכב ותוהה על טעם החיים והיסורים, נפלה עליו מרה שחורה ודעתו עמדה להיטרף. היה רואה את עצמו שגוא ונרדף, מכיוון שחש כי מקור סבלו בטיפטוף של

ה לפי-
ו: שוב
ז, שב-
אובד-
מן אני
זעושים
ו: שיא
ום אליו
נפשו
ו הסוד
רם על
ההווייה
ד לא

ו בדרך
נמצאים
ס. כגון
לא תלך
נשיקתו
חשבה
שחש-
האשמה
ז שוכח
חן לשם
- עיקר
הטירוף
יתי —
א ביטוי
עור, צד
זאמיתי,
; טירוף
חיצובית
פנימית,
ז מפני-
גורלית,
רי גורל
ם אחד
צות,
זלים עד
ז מכחול

דמת ניצנצה הווייתה המתוקה. והיתה הפגישה ביניהם מתוקה, רועדת ונסערת. ומשהלכה שפרה

"נצטער יצחק על שהלכה ולא הספיק לומר לה כל מה שבלבו. ואף על פי שדיבר עמה הרבה הרי עיקר דבריו לא אמר. עמד יצחק כאדם שנכנס לבית אפל וביקש להדליק אור ונפלו גפרוריו מידו. התחיל מגשש והולך, פעם הטא לימין ופעם לשמאל. ואף על פי שחושך היה ראה אותה, כאילו היא מהלכת לפניו וכאילו עדיין הוא אווז את ידה, וכל הדברים שאמרה הסעירו את לבו פי שבעה מרובה מבשעה שדיברה עמו. ואף על פי שהלכה לה והתרחקה ממנו ידע שהיא קרובה לו. הגביה את רגליו ופסע שתיים שלוש פסיעות. נדמה לו שלא התרחקה כל כך והתחיל רץ אחריה. והוא לא ידע שכבר נתרחקה, ואותה בריה שרואה אותה מהלכת אינה מבני אדם אלא כלב חוצות. יצחק לא ראה שכלב הוא, אבל הכלב ראה את יצחק. וכיוון שראה אותו נבח בו. וכיוון שנבח בו נתבלבלה דעתו ופרחו מחשבותיו."

וגם אחר כך, כששבה שפרה לביתה מזועזעת ונפעמת וכולה רועדת מהתרגשות ופחד החטא היא מתרפקת על אמה, ואמה מתפללת עליה לפני אל רחום וחנון שיחוס וירחם עליהן —

"נשמע פתאום קול כלב. תפסה רבקה את ידה של בתה בבהלה. אמרה שפרה אם כלב נובח בחוץ יש לך להתירא? ואף היא נתבלבלה." ולא רק הזכות והחסד שבאו לו ליצחק משפרה נתבלבלו מנביחת הכלב, גם החסד ששפע עליו מהתקרבותו "לאלוקינו בשמים" נטרף מנביחת הכלב. כגון באותו לילה שחזר מיפו לירושלים, משחזר למלון מביקורו אצל שפרה, שמצא אותה יפה מכל הימים (וגם שם נשמעה צעקת כלב בחוץ), ולבו היה ער ולא ביקש לישון, ישב ופישפש בילקוטו. נזדמן לו בגד של ציצית. בדק את הציציות. נמצא שהבגד היה שלם, שלא כשאר בגדיו שהביא מבית אבא, שרובם כבר נתקלקלו, והציציות היו כשרות.

"אותה שעה עמדה לפניו איקונין של אבא, כשהוא יושב וקושר ציצית בבגד, מונה את החוטים ואוחז חוט אחד בפיו. אותה שעה הבין יצחק מה ראה אבא שטרם על טלית קטן זו במיוחד, והרי בשאר טליתות מוסר את קשירת הציציות לבניו.

אלא ודאי רצה אבא שבגד זה שבנו לובש על לבו בארץ-ישראל יהא נעשה על ידו, ואולי התפלל אבא עליו תפילה מיוחדת. זלגו עיניו של יצחק דמעות. העביר את הציציות על עיניו ונשקו."

ולאחר שעת חסד זו, של המשך מורשת אבא והתפעמות הלב על ציצייתו שהן כשרות, נתבלבלה עליו על יצחק שנתו בלילה, מחמת כלב שנבט כנגד חלונו. ובבוקר נתבלבלה עליו דעתו, שביקש את תפיליו והן לא היו עמו, משום שהניחן קודם נסיעתו ליפו בין המטלטלים שאין בהם צורך.

כך אמנם רומז לנו עגנון, באמצעותן של נביחות הות הכלב בלק, שהחסד והזכות שזכה בהם יצחק לא היו שלמים, כי כוחות חותרים, מבלבלים ומונעים היו בו, שמדי פעם נשאו ראש ופרצו פרץ בתום עולמו. כמו באותו חלום שחלם יצחק, ודוקא באותם הימים שהיה שרוי בטובה, משכים לתפילה ומקיים את יהדותו כיהודי. בחלומו

"בא בעל החלום אצל יצחק ומשכו אצל הים. שכח שם את מנעליו. חזר אצל מנעליו. הפריחה רוח את כובעו. פגע בו אדם אחד ואמר לו, בוא ואראך היכן כובעך. כיוון שהלך עמו נעלם. עמד יצחק ברחוב יחף בלא מנעלים וראשו מגולה. שמע קול תפילה והלך אחר הקול. הגיע אצל בית של שתי דיוטאות, תחתונה חרבה ועליונה שמתפללים בה עוליין אליה בסולם, והסולם עומד ישר. הטא את הסולם ועלה, כיוון שהכניס ראשו נסגרה עליו הדלת מבפנים וגופו מבחוץ. כך היה לילה אחד ושני לילות ושלושה לילות."

כשאנו מתבוננים בפרשת חייו של יצחק קומר אין אנו רק תמיהים, יחד עם יוצרו ומשוררו, על כפל עולמו, שבראשית דרכו "היה דומה לאילן ששרשיו מועטין, שכל רוח מצוייה עוקרתו והו-פכתו על פניו", וקמעה קמעה נשתנה "ונעשה אילן ששרשיו מרובין, שאפילו כל הרוחות שב-עולם באות עליו אין מזיזות אותו ממקומו", אלא שנבהלים אנו ומשתוממים ואימה נופלת עלינו למראה הכפירה וזעזוע מוסרי עולם שמבי-אים עלינו יצחק וגורלו על ידי יוצרו ומשוררו, שקודם מביא עליו הזכות הגדולה והגמורה, שזכה להיכנס לחופה עם שפרה של זהב ולמחוק מקרב לבו את העבר של יפו, ואת סוגיה ורבינוביץ, וכן

זכה לישב ב צדיקים הירי כדי להביא של שבעת חתונתו ולו והוגה בו בי כך גדולה של הכלב היתה שפו

קפץ עליו על יצחק ותקע בו שיניו ונשכו — — —
שכב יצחק חולה וקודה ונתון ליסורים קשים
ביותר, עד שיצאה נשמתו במיתה משונה ומ-
טורפת.

הנה כי כן, הנה השאלה ששאלנו. היצירה
השרה את חיי האדם, החותרת למעמקהם, להגיה
סודם וטעמם, למצוא יד מנחה מסלולם — האין
אף היא סודית וסתומה? הידע היוצר לאן יוליך
יצירו, לאן יגיע, מה ימצא בסוף דרכו ומה ישיג?

זכה לישוב במחיצתם של זקני עירו החסידים וה-
צדיקים היראים והטהורים וליהנות מזיו קדושתם,
כדי להביא עליו בסוף ביום שמתו, יום אחרון
של שבעת ימי המשתה, כשהוא מלובש בבגדי
חתונתו ולבו שמח, ואשתו שפרה יושבת בביתה
והוגה בו ביצחק ומשתוממת שכל שעה משעותיהם
כך גדולה היא — להביא עליו את זעם שנאתו
של הכלב בלק, שנשתטה ממש ושוב דעתו לא
היתה שפוייה עליו והיה תוסס רעל של נקמה.

לובש על לבו
אולי התפלל
יו של יצחק
ונשקו."

ורשת אבא
זת, נתבל-
מחמת כלב
עליו דעתו,
זום שהגניחן
שאינ בהם

ן של נבי-
זוכה בהם
מבלבלים
אש ופרצו
זלם יצחק,
ה, משכים
ולומו

אצל הים.
ו. הפריחה
ר לו, בוא
עלם. עמד
ולה. שמע
! בית של
זמחפלים
שר. הטה
זו נסגרה
זיה לילה

זק קומר
דרו, על
ז לאילן
זו והו-
"ונעשה

ת שב-
זקומו",
נפלת
שמבי-
שוררו,
שזכה
מקרב
יז, וכן

הוא למד לדבר בלשון דור שלשום. המליצה המיוחדת של ספורי מעשיות וספרי דרוש, של
איגרות שלזמים ודברי תחינות, של ספרי תולדות ומגילות גזירות, של פנקסות וספרי מנהגים,
נתנה את זכרי הלשון והסממנים לסגנון זה שהוא עברי ועממי מתחילתו, ושעבריותו היא עממיותו.
ביחוד גדלה עליו באותה תקופה השפעת הסגנון של האנונימוס הגדול ב"חמדת ימים" שנסך עליו
מרוחו ולשונו. עדיין לא ראו אצלנו את כל כוח לשונו של זה הקוסם הגדול במלים, שכל תפארת
מליצתו, ויקר רמזי לשונו הקורנים סמליות נגלו לפני עגנון, ויש אשר הידבק ברוחו ויהי הוא לבעל
"החמדת" וקרא לעצמו "חמדת" והוא היה הגיבור בכמה מסיפוריו שראו אור ושלא ראו אור, אבל
זכרונם בא לפנינו ("בצרור החיים" שעל אבדתו ידון הדוויים).

א. מ. ליפשיץ, תרפ"ו (כתבים כרך ב': שיי עגנון)